

OBNOVA FRANCUSKOG PAVILJONA U STUDENTSKOM CENTRU U ZAGREBU

Uvod

Iako u ovoj rubrici obično prikazujemo velika i složena gradilišta, često vrlo skupe građevine važne ne samo za sredinu u kojoj se grade, u ovom se slučaju radi o nevelikoj građevini ukupne površine nešto veće od 600 m² koja se ne gradi već obnavlja, ali zato pripada najpoznatijim našim građevinama i često se navodi u mnogim prikazima suvremenih konstrukcija. Riječ je dakako o Francuskom paviljonu u Studentskom centru u Zagrebu, izgrađenom 1937. za sajamsku izložbu *Zagrebačkog zbora*, preteče današnjega *Zagrebačkog velesajma*, koji smjelim rješenjem krovne konstrukcije i dandanas zadivljuje brojne stručnjake širom svijeta.

Oronuo i oštećen Francuski se paviljon sada obnavlja i to je prava prigoda ne samo za predstavljanje sadašnje cjelovite obnove, već i za opis njegove izgradnje i nastanka, ali i upoznavanje s prijašnjim i sadašnjim problemima vezanim za njegovu namjenu i uporabu. No to je ujedno i povod da se temeljito istraži zašto je Francuski paviljon 1987. stavljen pod preventivnu zaštitu, a 2003. upisan u Registar nepokretnih kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Razvitak Zagreba i povijest prostora ograničenoga željezničkim prugama

Osnovni problem urbanističkog razvoja Zagreba

Priča o nastanku Francuskog paviljona seže u daleku zagrebačku prošlost, ali se čini da je na njegovu lokaciju, nastanak i izgled presudno utjecao razvoj željezničkog prometa,

STUDENT CENTRE IN ZAGREB AND RENOVATION OF THE FRENCH PAVILION

The French Pavilion, one of facilities situated in the Student Centre complex, was initially built as a venue for international fair events. This structure, now in poor state of repair, is a structural masterpiece with the cover made of thin sheet steel. It is shaped in form of a truncated cone. The renovation of the French Pavilion is a good opportunity to say a few words about the formation of the present-day Student Centre, about the tradition of Zagreb fairs and, more generally, about the development of the student standard of living. The renewal of the pavilion will be a thorough undertaking and, upon completion, the space will be used as a venue for a choice of cultural events, including various university promotions. This renovation work marks the beginning of the full scale rehabilitation of the Student Centre, which was formed fifty years ago, and has not been modified a lot in the meantime. Discussions with numerous participants in the renewal of the French Pavilion and Student Centre are presented. All plans for the renewal of individual Student Centre facilities are presented in full detail.

posebno pruga Zákány – Zagreb 1870. i gradnja Glavnoga kolodvora u Zagrebu 1892. Ne zna se točno zašto je pruga na nasipima kroz grad prošla rubom Donjega grada i ondašnjega Zagreba i zbog čega je odlučeno da se tu spoji s prije izgrađenom pru-

gom Zidani Most – Sisak (1862.). Naime, na taj je način znatno ograničen prirodan razvoj Zagreba prema jugu i rijeci Savi te prekinuti svi pješački i prometni tokovi. Praktički je, osim željeznice, jedina preostala prometna veza bila Savska cesta,

Satelitski snimak željezničkog triangla uz Savsku cestu

tradicionalni spoj Zagreba s južnim dijelovima Hrvatske, ali je bila na više mjesta prekinuta rampama sve do kasnih tridesetih godina prošlog stoljeća.

Zapravo su prekinute sve veze s prostorom Trnja i Trešnjevke pa se Zagreb počeo razvijati longitudinalno, stiješnjen između Medvednice i pruge. Prijelazi su se rješavali, najčešće nadvoznjacima i podvoznjacima te pješačkim prijelazima i pothodnicima, a na istočnom je dijelu grada dio pruge podignut na stupove. Usto je stvorena barijera koja je za razvoj grada bila možda i pogubnija jer se u gradskom središtu, umjesto na rubovima, na prostoru između Savske ceste i Držićeve ulice, razvila industrijska zona sa željezničkim pogonima i radionicama. Istodobno se u tom prostoru razvila neplanirana i divlja stambena izgradnja koja je, kako se čini, neizbježna pratnja brze industrijalizacije.

Zagreb je, doduše, zbog čestih savskih poplava bio prisiljen graditi nasipe, a određenu je obrambenu ulogu svakako imao i željeznički nasip. Ipak svi su urbanistički planovi i brojni autori neuspješno rješavali ključni problem prostornoga povezivanja Donjega grada i Trnja i daljnje razvoja grada.

Tako je željeznička pruga za Zagreb bila i dobrobit i prokletstvo. Željeznička je prometna barijera nesumnjivo znatno odgodila zagrebačko proširenje na drugu obalu Save, ali je uvjetovala i stvaranje tzv. "željezničkog trianglera" uz Savsku cestu. Upravo je na tom prostoru svojedobno bio smješten *Zagrebački zbor* u kojem je izgrađen Francuski paviljon, a sada se tu nalazi Studentski centar.

Nastanak i razvoj Zagrebačkog zbora

U Zagrebu tradicija sajmova postoji još od srednjeg vijeka, od 13. i 14. st. Sajmovi su se održavali prema liturgijskom kalendaru uz proslavu

župnog patrona, a trajali su po 14 dana i za njihova trajanja vrijedilo je pravilo Božjega mira (*treuga Dei*), zapravo tada su se prekivali svi sukobi i sudski progoni. *Markov sajam*

Zagrebački zbor u Martićevj ulici u Zagrebu

uz crkvu Sv. Marka na Gornjem gradu održavao se u travnju, *Margaretinje* uz crkvu Sv. Margarete (na mjestu današnje saborne crkve Preobraženja Gospodnjeg Srpske pravoslavne crkve) na Cvjetnom trgu i *Kraljevo* ispred katedrale na Kaptolu, prema Sv. Stjepanu kralju kojem je posvećena prvostolna zagrebačka crkva. Pod razapetim se šatorima trgovalo, gostilo i zabavljalo sa svirkom, pjesmom i plesom, ali i prisustvovalo izvedbama putujućih glumaca, lakrdijaša i žonglera te razgledavalo egzotične zvijeri i slične atrakcije. Iako je početkom 20. st. trajanje sajmova skraćeno na osam, a potom i na tri dana, bile su to manifestacije koje su se dočekivale s uzbuđenjem i usto jamčile dobar provod. Atmosferu je takvih pučkih svečanosti najbolje opisao Miroslav Krleža u svom dramskom djelu *Kraljevo*.

Začetak je *Zagrebačkog zbora*, koji se drži sljednikom *Kraljeva* i pretečom *Zagrebačkog velesajma*, *Prva dalmatinsko-hrvatsko-slavonska izložba* 1864. u zgradi Zemaljske bolnice (danas Rektorat Sveučilišta) i *Jubilarna gospodarsko-šumarska izložba* 1891. na Sajmišnom trgu (današnji Trg maršala Tita). Društvo za priređivanje izložaba i velikih sajmova utemeljila je 1909. grupa

istaknutih hrvatskih gospodarstvenika, potaknuta utjecajem prethodnih priredaba na razvoj nacionalnog gospodarstva. Prve su izložbe *Zagrebačkog zbora* održane 1910., 1911. i

1913. između Draškovićeve i Klaučničke (današnje Bauerove) te započete Topničke i planirane Konjaničke vojarnje jer se nisu mogle održavati na Sajmišnom trgu nakon izgradnje kazališta. Nakon I. svjetskog rata za *Zagrebački je zbor* (30.000 m²) uređen prostor između Tomašičeve, Martićeve, Bauerove i Lopašičeve ulice. Valja reći da je 1925. *Zagrebački zbor* bio jedan od 20 osnivača UFI-a (*Union des Foires Internationales* – Međunarodne unije sajmova) koji danas ima više od 520 članova.

Prvi je veliki sajam održan 1922., a potom su se ustalile dvije godišnje priredbe – proljetna u travnju (automobili i specijalne grane gospodarstva) i jesenska u rujnu kao glavna godišnja priredba (međunarodni sajam uzoraka i prigodne izložbe). No taj je prostor vrlo brzo postao nedovoljnim pa je nakon dugog traženja 1934. *Zagrebački zbor* kupio zemljište ugasle i u Beč preseljene tvornice namještaja *Bothe i Ehrmann* koja je u dvadesetim godinama bila najveća i najsuvremenija tvornica u državi sa 600 zaposlenih. Glavni je dioničar bila *Slavonija d.d.* iz Slavonskog Broda koja je na današnjoj Savačkoj 23-23a izgradila poslovno-stambenu višekatnicu (sada Obrtnička škola za osobne potrebe). S južne

je strane (današnja Savska 31) bila tiskara *Rožankovsky* i tvornica *Karton* s uličnom novogradnjom iz 1931. (poslije *Ognjen Prica*, danas *HNZ - Hrvatski novčarski zavod*).

Potkraj 1935. raspisan je natječaj za idejno rješenje prostora za izložbe *Zagrebačkog zbora*. Raspisan je takozvani "mjesni idejni natječaj", bolje rečeno samo za zagrebačke arhitekte. Trebalo je osmisliti trokutasti sajmišni prostor (površine od gotovo 30.000 m²), stisnut s juga i sjevera željezničkom prugom, a sa zapada Savskom cestom, u suvremeni sajmišni izložbeni prostor. Pritom je trebalo adaptirati zatečenu veliku dvoranu i dvokatnu zgradu, ali i odrediti položaj novih paviljona. Na natječaj je prispjelo 15 radova, a autori prvonagrađenoga rada

bili su Hinko Bauer, dipl. ing. arh. (1908.-1986.) i Marijan Haberle, dipl. ing. arh. (1908.-1979.), kojima je to bila prva veća realizacija zajedničkoga projektog biroa.

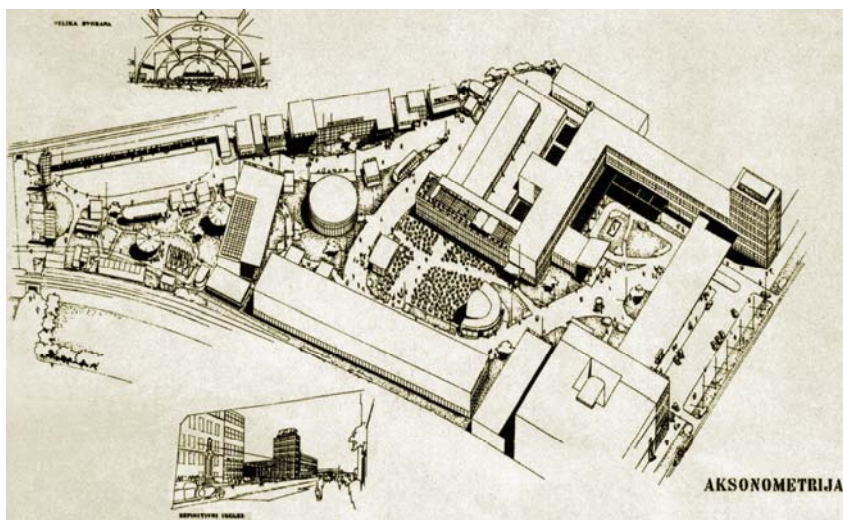
Do listopada 1936., kada je sa zakašnjenjem održana prva sajmišna priredba, izvedena je tek prva etapa. Izgrađena je ulazna jednokatnica s uredima (paviljon A), ali bez rubnih zgrada (četverokatnice na sjeveru i sedmerokatnice uz tiskaru *Rožankovsky*) koje su kompleksu davale izgled zaokružene cjeline i koje nikada nisu realizirane. Izgrađena je i zgrada uz južni rub kompleksa (paviljon B), adaptirane su postojeće zgrade (paviljoni C i D), koncertna školjka (paviljon E) izložbeni paviljon uz sjeverni krak željezničke pruge (paviljon F) i paviljon uz južni krak

pruge (paviljon G) te sajmišni trijem na istočnom dijelu sajma. Nacionalni su paviljoni Francuske, Njemačke, Italije i Čehoslovačke izgrađeni tijekom 1937. i 1938. prema posebnim projektima, ali na mjestima određenim u nagrađenom projektu.

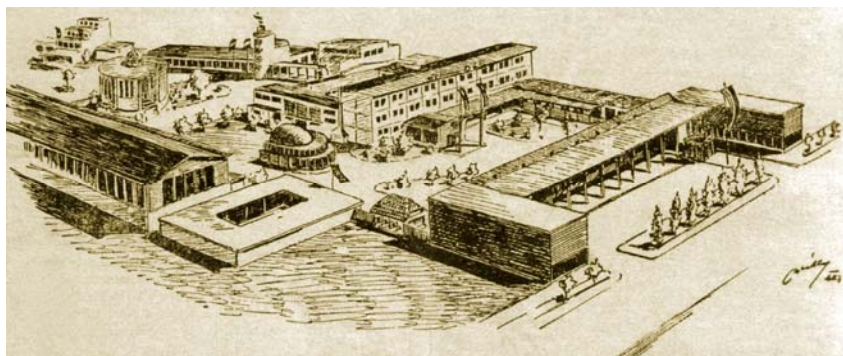
Tada je izgrađen i tzv. Banovinski paviljon pri glavnom ulazu i sjeverni sajmišni trijem u nastavku paviljona F. Jesenska se sajamska priredba 1939. poklopila s invazijom Njemačke na Poljsku, pa su svi strani izlagači vrlo brzo napustili sajam. Zapamćeno je da je u paviljonu G tvrtka *Philips* predstavila pokretni TV-studio i emitirala prve televizijske snimke u ovom dijelu Europe. Sljedeće je dvije godine broj izlagača znatno smanjen, a sve se ugasilo 1942. godine.

Sajamska je djelatnost u Savskoj 25 nastavljena 1947. godine pod novim imenom – *Zagrebački velesajam*. Francuski je paviljon postao Centralni, Čehoslovački je vraćen Čehoslovačkoj Republici, srušena je negdašnja koncertna školjka, a slikoviti je Banovinski paviljon zamijenjen neuglednim dodatkom. Velesajam se već 1949. proširuje gradnjom velikoga izložbenog paviljona s druge strane Savske ceste, u ispražnjenom prostoru stare tramvajske remize (projektant: Marijan Haberle).

Nedugo je potom (1956.) *Zagrebački velesajam* preseljen na sadašnju lokaciju preko Save, gdje je godinama bio najposjećenija sajamska manifestacija u ovom dijelu Europe. U neovisnoj Hrvatskoj, vjerojatno zbog suženoga državnog prostora, ali i menadžmenta koji se nije snašao u novim uvjetima, zanimanje za sajamske priredbe znatno opada. Dotadašnji je sajamski prostor 1957. dodijeljen novoosnovanom Studentskom centru, a velika drvena građevina s druge strane ulice (Savska 18) Tehničkom muzeju koji je otvoren 1963. godine.

Projekt Zagrebačkog zbora na Savskoj cesti Hinka Bauera i Marijana Haberlea (gore presjek F paviljona, dolje prikaz pročelja)

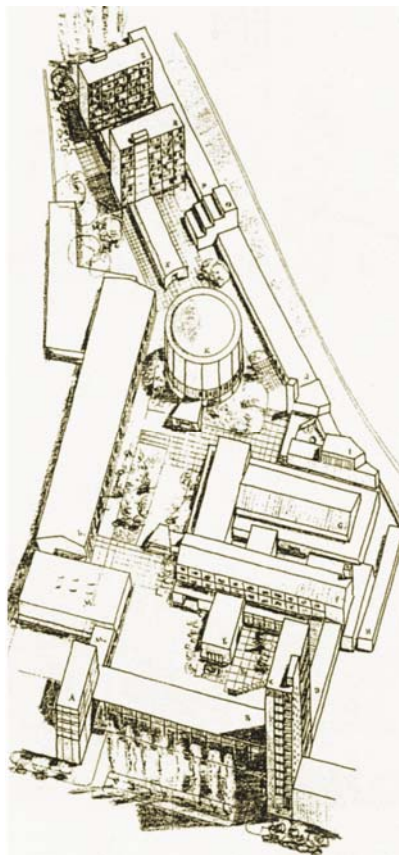

Crtež Zagrebačkog zbora iz četrdesetih godina prošlog stoljeća

Razvitak Studentskog centra

Studentski je centar utemeljen 1957., ali je primopredaja negdašnjega Zagrebačkog zbora obavljena godinu dana poslije. Preuređenje je ponuđeno projektnom zavodu *Plan* (projek-tant Milan Tomičić, dipl. ing. arh.). Novoj su funkciji prilagođeni ulazni i gospodarski prostori (paviljoni A i B), a ostaci tvornice namještaja (pa-viljoni C i D) preuređeni su u veliki restoran studentske prehrane, ekspres-restoran, kinodvoranu, čitaonicu i klub. Pregradnjom je dobivena višenam-jenska dvorana s 1100 sjedala koja je bila najsuvremenija u ondašnjoj državi. Svi su paviljoni trebali služiti studentima, veliki je paviljon F trebao biti športska dvorana, a Francuski je paviljon bio predviđen za plesnu dvoranu i eksperimentalnu scenu.

Daljnje je planiranje Studentskog centra povjereno projektnom birou

Projekt uređenja Studentskog centra iz 1961. (Branko Petrović)

AR-59 (Branko Petrović, dipl. ing. arh., i Branko Vasiljević, dipl. ing. arh.). Uz tiskaru *Ognjen Prica* bio je također predviđen neboder (ali s 15 katova) i nadogradnja na sjevernoj

Projekt zimske športske dvorane iz 1962. (Branko Vasiljević)

strani te dva studentska doma na istočnom dijelu (7 katova). Od domo-va se odustalo jer su se tada počela graditi tri velika studentska naselja (Cvjetno naselje, Šarengadska i Horvaćanska). Bivši je talijanski pa-viljon preuređen u Komornu pozor-nicu (danas *Teatar itd*), a planirala se i gradnja zatvorenih športskih dvora-na uz sjevernu prugu (umjesto pa-viljona F i Njemačkog paviljona). Od ostalih je planova jedino negdašnji Čehoslovački paviljon preuređen za onda popularnu tribinu *5 minuta poslije 8*. Tu je poslije bila obuka civilne zaštite (*ABK kabinet*), a sada je Multimedijski centar.

To je rješenje zbog protočnosti stu-denata predviđalo otvaranje istočnog ulaza iz Runjaninove ulice, posebno zbog blizine mnogih sveučilišnih sadržaja. No vlast nije tu ideju podr-žavala, posebno nakon studentskih nemira 1968. i 1971. godine. Na ot-varanje Sveučilišne avenije i repre-zentativnoga istočnoga ulaznog blo-ka upućivala je i prostorna studija Urbanističkog zavoda Hrvatske (au-tori: Marijan Hrzić i Davor Mance), pripremljena za *Univerzijadu '87*, u kojoj su planirane i nadogradnje u skladu s natječajnim projektom iz 1935. godine. Predložena je temelji-ta rekonstrukcija središnjega dijela sa središnjom športskom dvoranom, ali od toga, nažalost, nije bilo ništa.

Štoviše Studentski centar nije dobio ni jedan novi sadržaj.

O tome je svojedobno nešto govorio i povjesničar umjetnosti Eugen Fran-ković u časopisu *Godine* iz 1998.

(posebna je tema bio Francuski pa-viljon), koji je uvođenje športskih sadržaja u Studentski centar držao ključnim za njegovu revitalizaciju. Planirana je bila polivalentna športska dvorana, a potom još dvije. Svi su na Sveučilištu prihvatili tu ideju, osim Fakulteta za fizičku kulturu gdje su prevladavali interesi profesio-nalnog športa. Zato studenti nisu ništa dobili, osim nekoliko dvorana na većim fakultetima, a profitirao je profesionalni šport i srednje školstvo. Valja reći da je na prostoru "že-ljezničkog trianglera", jugozapadno od Studentskog centra i s druge strane Savske ceste, uoči *Univerzijade 1987*. izgrađen kompleks *Cibone* čime je cijeli prostor dobio nove vrijednosti.

Unatoč nastojanjima da Studentski centar postane svojevrсни "grad u gradu", on i dalje izgleda kao osta-tak *Zagrebačkog zbora* s nekim do-danim sadržajima (menzama, uredi-ma i sl.). Od početnoga uređivanja poslije nije učinjeno ništa značajno. Bili su dograđeni manji sadržaji na zgrade zaostale od tvornice namješ-taja (dogradnja ekspres-restorana i ljetne terase, novi ulaz u kino...), adaptirani neki prostori za nove kulturne sadržaje (*Teatar itd*, Multime-dijalni centar, galerija...) te preure-đen bivši Njemački paviljon u Me-đunarodni studentski klub. U među-vremenu se srušio (1992.) i izgorio

(1997.) veliki paviljon F koji je služio kao skladište za gradska trgovačka poduzeća.

su bili poznati i ugledni arhitekti. Tako je elegantnu okvirnu građevinu Njemačkog paviljona, različitu od

Camelotu i braći Herbé priključio se konstruktor Bernard Lafaille (1900.-1955.), slavni inovator i autor posebnih konstrukcija. Suradivao je s brojnim francuskim arhitektima, posebno s Le Corbusierom na projektima tzv. stambenih jedinica (*Unite d'Habitation*) u Nantesu i Briey en Forêtu (1953.-1955.). Bio je suradnik i Guillaumea Gilleta na crkvi Notre-Dame de Royan (završenoj 1958.), s eliptičnim tlocrtom i iskrivljenim svodom. Rješenje iz Zagreba upotrijebio je poslije na kružnom hangaru za lokomotive u Avignonu 1946., gdje je pokrov izveden od tankih armiranobetonskih ljski oslonjenih na dvije nosive grede.

Francuski je paviljon projektiran i izveden u roku od godine dana. Investitor je bilo francusko Ministarstvo trgovine i industrije, a tvrtka SCFE

Prostorni prikaz budućega izgleda Studentskog centra (iz prostorne studije)

No čini se da se ipak nešto počelo mijenjati. Uz sedamdesetogodišnjicu izgradnje Francuskog paviljona najavljena je njegova obnova i izrađena nova prostorna studija s rekonstrukcijom pod vodstvom prof. dr. sc. Hildegard Auf-Franić. Planirano je podizanje pruga na stupove kako bi se cijeli prostor otvorio, a predviđeni su i kulturni sadržaji za građanstvo i studente. Uz pročelje na Savskoj cesti opet se predviđa hotel za gostujuće profesore i dogradnja prostora za administraciju (kao i u projektu Bauer/Haberle), a uz sjevernu se prugu planiraju hostel za strane turiste, novi multimedijalni centar s četiri manje dvorane, posebni prostori za ples, raznovrsni sadržaji i radionice te športski centar s trodijelnom dvoranom. Planirana je i podzemna garaža. Sadašnji Studentski centar ima 11.661 m², a nakon takve bi rekonstrukcije imao čak 35.141 m².

Gradnja Francuskog paviljona

Spomenuli smo već da su se tijekom 1937. i 1938. gradili nacionalni paviljoni na prostoru *Zagrebačkog zbora* na Savskoj cesti, a projektanti

tadašnjega monumentalnog graditeljstva u toj zemlji, projektirao Otto Renner. Talijanski paviljon, vrijednu građevinu talijanskog racionalizma, projektirao je Dante Petroni, a Čehoslovački, koji je završen 1938., u duhu tzv. znanstvenog funkcionalizma Ferdinand Fencel. Sve su te građevine bile zapažene i prikazane u ondašnjem stručnom tisku.

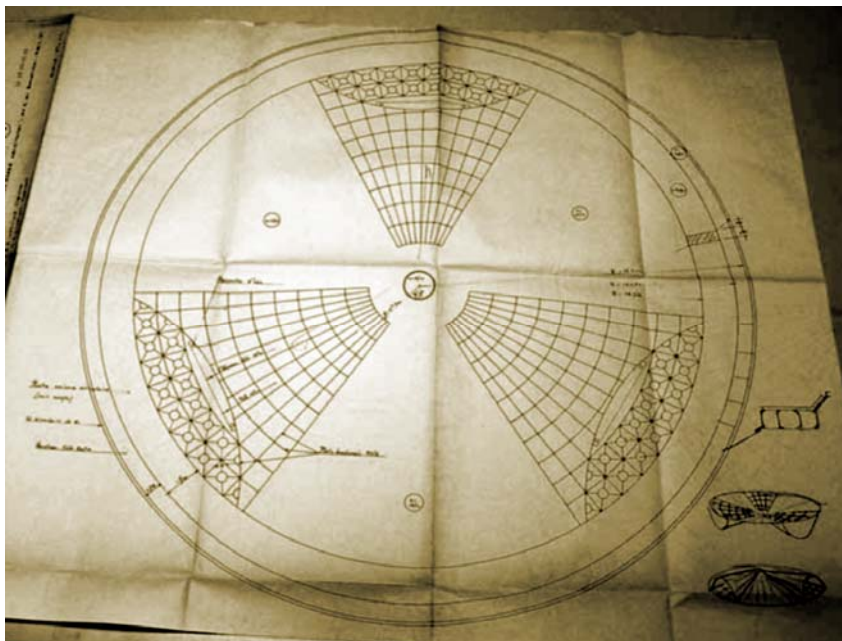
Najviše je pozornosti ipak izazvao Francuski paviljon koji je projektirao arhitekt i urbanist Robert Camelot (1903.-1992.) uz pomoć Jacquesa i Paula Herba iz zajedničkoga projektnog biroa. Najpoznatija su im ostvarenja: profesionalna ženska škola u Beauneu u Francuskoj, paviljon tvornice Sèvres na svjetskoj izložbi u Parizu i francuski paviljon na svjetskoj izložbi u New Yorku 1939. Valja reći da je Camelot 1945. postao glavni francuski arhitekt za javne zgrade, nacionalne palače i povijesne građevine, a da je posebno poznat po zgradi Centra za nove industrije i tehnologije (la Défense, Pariz) koju je 1950. projektirao zajedno s Jean-Claud Rochetteom.

Francuski inženjer Bernard Lafaille (snimljen 1950.)

(Société Centrale Française d'Enterprise) bila je zadužena za organiziranje izvođača. Francusko je ministarstvo imenovalo ing. Lafaillea za nadzor radova, a predstavnika *Zagrebačkog zbora* Stanka Bučara, dipl. ing. arh., SCFE je ovlastio za organiziranje izvođača u Zagrebu.

U skladu sa zadanim uvjetima, paviljon je podsjećao na kružni hram sa

Jedan od Lafailleovih crteža krovišta Francuskog paviljona

stupovima i kružnim vijencem. To je zapravo valjkasti volumen (promjera 32,3 m), s tri istovjetna portala, natkriven ljuskom upetom u obodnu gredu sandučastog presjeka i oslo-

mjene. Postavljena je konstruktivna shema obrnutog stošca od limenih ploča debljine 2 mm kao samonosiva i oslonjena preko vanjskog prstena na stupove izvan građevine. Na

taj je način izbačeno 6 unutrašnjih stupova predviđenih u idejnom projektu, a unutrašnji prsten na dnu stošca (promjera 5 m, na visini od 11 m) omogućio je postavljanje reprezentativnoga svjetlika nad središtem paviljona. Upravo su te promjene konstruktora Bernarda Lafaillea učinile Francuski paviljon remek-djelom sajmišnoga graditeljstva i konstrukcijskih rješenja. Naime, na tom je krovu ostvarena težnja za konstrukcijom što manjom vlastitom težinom (18 kg/m^2).

Lafaille je još 1936. na jednom stručnom skupu u Berlinu obrazlagao eksperimentalna ispitivanja modela od tankih čeličnih limova i iznio da mogu biti vrlo zanimljivi za nosive pokrove. Naime takvi iznimno tanki konstrukcijski elementi, izvedeni kao tanke ljske u obliku lukova ili rotacijskih hiperboloida, mogu premostiti velike raspone. Ipak potrebno ih je ojačati utisnutim žljebovima da ne bi došlo do lokalnih otkazivanja zbog tlačnog naprezanja.

Faze izgradnje Francuskog paviljona

njen na 12 čeličnih stupova (promjera 80 cm). Obodne su stijene u donjem dijelu betonske, a u gornjem dijelu od jelovih dasaka s uskim prozorskim trakama.

Idejni je projekt izrađen u Parizu, a daljnja razrada projekta i dobivanje građevinske dozvole prepušteni su Vjekoslav Faltusu, dipl. ing. arh., u Zagrebu.

Čini se da je od idejnih skica do izvedbe paviljon doživio niz dorada i modifikacija. Uz izostavljanje nekih dekorativnih detalja na pročelju (nisu izvedeni vitraji ni na postamente postavljene skulpture), izvedene su i ključne konstruktivne i estetske pro-

Gradilište paviljona u fazi pripreme za gradnju krovne konstrukcije

Ipak te je iste godine ing. Lafaille zaključio da bi tankostijeni lim imao najveću prednost kad bi se mogao izvesti konstrukcijski sustav napregnut samo vlačnim naprezanjima. Bio je uvjeren da će nosiva konstrukcija biti najekonomičnija kada se izvede kao membrana, a za to mu se prigoda pružila baš u Zagrebu. Tako je nakon računskih istraživanja i pokusa na modelima izveden prvi put u svijetu iznimno lagan samonosivi krov jedne građevine. To je rješenje kao pravo remek-djelo uočeno i zabilježeno u stručnoj javnosti, pa ne iznenađuje podatak da je Francuski paviljon uz most kopno – Krk bio jedina građevina iz Hrvatske prika-

zana na izložbi najvećih graditeljskih inženjerskih ostvarenja u 20 st. u centru *Georges Pompidou* u Parizu 1997. godine.

Za izradu i montažu šupljih čeličnih stupova i čelične krovne konstrukcije izabrana je tvrtka *Braća Ševčik* (preteča negdašnje *Prvomajske*), za gradnju betonskih dijelova i temelja građevno poduzeće *Braća ing. Faltus*, a za izvedbu drvene skele i pročelja tesarska tvrtka *Šooh i Sakra*. Svi su izvođači izradili i izvedbene nacрте.

Paviljon je izgrađen u 6 mjeseci. Gradnja je počela u studenom 1936. betoniranjem temelja, podruma i be-

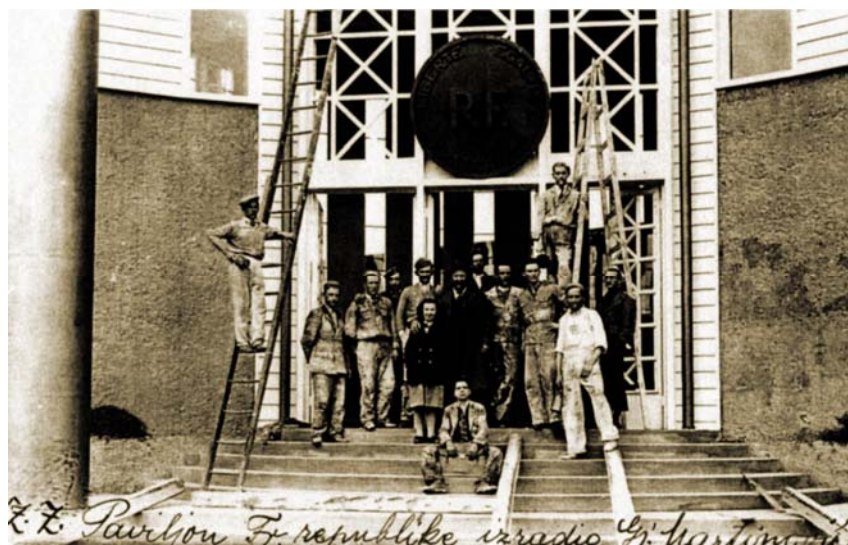

Detalj iz Francuskog paviljona na prvoj izložbi

tonskog suterena, potom je postavljena potporna skela i počelo zavarivanje čeličnih stupova. Slijedilo je postavljanje stupova koji su stabilizirani nalijevanjem betona do visine od 2 m. Na stupove je u siječnju 1937. zavarena vanjska kružna čelična greda, a unutarnji je prsten postavljen na skelu. Radijalnim zavarivanjem tankih čeličnih ploča u ožujku je povezan vanjski i unutarnji prsten i time je konstrukcija paviljona završena. Pročelje je zajedno sa završnim radovima izgrađeno sljedećeg mjeseca, a sajam je otvoren 17. travnja 1937. U paviljonu su izloženi noviteti francuske automobilske industrije.

Sve su zagrebačke novine pisale o otvaranju neobične okrugle građevine, a posebno su zabilježile nazočnost Ivana Meštrovića koji je u to vrijeme gradio veliku okruglu građevinu na sadašnjem Trgu žrtava fašizma. Uz otvorenje se prepričava legenda da se Bernard Lafaille izazvan nepovjerenjem i strahom korisnika popeo na krov i provozao biciklom.

Valja dodati da otvorenje nije bilo i kraj radova, a i inače je građevinska dozvola izdana mjesec dana nakon službenog otvorenja. U sljedeće je dvije godine trajalo dopisivanje između sudionika u gradnji zbog ra-

Zajednički snimak sudionika u gradnji na kraju radova

Izgrađeni Francuski paviljon prije otvaranja

dova i popravaka uzrokovanih kratkim rokovima i greškama u izvedbi i projektiranju. Projektanti su optuživali izvođača za lošu kvalitetu varova, ali je na kraju otkriveno da se zbog greške u projektu za hladna vremena ispod krovne ljuske konden-

ganjem ondašnje ravnateljice *Teatra itd* Mani Gotovac, održana rock-predstava *Tit Andronik* koju je publika dobro primila. Sljedećih je godina u Francuskom paviljonu održano nekoliko zanimljivih predstava, od kojih je najviše uspjeha imala *Fedra*

turnoj vrijednosti, u posljednjih su nekoliko desetljeća povremeno oživljavale inicijative za njegovo obnavljanje. Održane su dvije studentske radionice i izrađena konzervatorska studija kompleksa i paviljona, pripremljena dva projekta njegove obnove, provedena ispitivanja tla i temelja te analizirana konstrukcija i stabilnost. Održano je i nekoliko izložaba o nastanku, obnovi i mogućoj uporabi.

Projekti su ovisili o vremenu nastanka pa je *Theatron*, što su ga 1982. uobličili Zdenko Grbac, dipl. ing. arh., i već spominjani Eugen Franković, predviđao amfiteatralni višefunkcionalni prostor s kružnom galerijom s više od sedamsto sjedala. Bilo je predviđeno da se dotrajala drvena opna zamijeni nekim *high-tech* materijalom s dobrom toplinskom zaštitom. U posebnoj konzervatorskoj dokumentaciji za izmjenu i dopunu PUP-a Studentskog centra iz tog doba zaključuje se da bi paviljon trebalo dovesti u funkciju i sačuvati u cijelosti. Predlažu se glazbene ili kazališne priredbe, a moguće izmjenne moraju sačuvati jedinstven prostor s vidljivim svjetlikom.

U izvještaju o ispitivanju nosive čelične konstrukcije te kvalitete betona i geotehničkih svojstava tla, koji je IGH izradio 1992., istaknuto je da je krovni lim mjestimice toliko oštećen

Francuski paviljon na sajamskoj priredbi *Zagrebačkog zbora* u proljeće 1937.

zirala i kapala voda. Ipak u paviljonu su se redovito održavale proljetne i jesenske priredbe.

Nakon utemeljenja Studentskog centra, Francuski je paviljon ostao bez ikakve funkcije iako su uvijek istacane njegove velike scenske ili športske mogućnosti (boksачko borilište i sl.). Početkom šezdesetih godina bio je izrađen projekt prenamjene u tzv. *dancing-cabaret* (projektanti: Vjenceslav Richter i Vahid Hodžić), od čega nije bilo ništa. Paviljon je navodno neko vrijeme imao trgovačku namjenu, ali to je bilo obično skladište kao i susjedni uništeni paviljon F. Najčešće je služio za odlaganje starih scenografija obližnjega *Teatra itd*, ali i nepotrebnih dasaka i uredskog materijala. U to je doba u Francuski paviljon bila postavljena drvena neprimjerena galerija.

Paviljon je dugo vremena služio samo kao kulisa jer je uz njega bila postavljena rampa za rock-koncerte. Ipak u rujnu 1991. u njemu je, zala-

Jeana Racina i Marine Cvetajeve koja je obišla i mnoge svjetske pozornice. Međutim, te su predstave zbog trošnosti građevine mogle biti pogubne i za izvođače i za gledatelje.

Pripreme za obnovu i početak radova

Iako se Francuski paviljon rabio neprimjereno svojoj graditeljskoj i kul-

Krovište Francuskog paviljona iz doba kada su se u njemu održavale izložbe

da mu je smanjena nosivost, a unutarnji čelični prsten te čelična obloga vanjskog prstena i stupova toliko su nagriženi korozijom da je ugrožena stabilnost građevine. Uostalom, hitno su zbog sigurnosti sanirana tri

te podršku prorektora prof. dr. sc. Aleksa Bjeliš (sadašnjeg rektora) i rektore prof. dr. sc. Jasne Helene Mencer, Zagrebačko sveučilište počelo preispitivati funkcije i sadržaj Studentskog centra te mogućnost

cije, a potom je formirana posebna stručna radna skupina u koju je uz sadašnjeg prorektora i spomenutu prof. dr. sc. Hildegard Auf-Franić bio uključen i prof. dr. sc. Boris Androić s Građevinskog fakulteta u Zagrebu. Prof. Baletić je preuzeo poslove koordinacije, prof. Auf-Franić urbanističko-arhitektonski program, a prof. Androić brigu o ispitivanju čelične konstrukcije i sanaciji Francuskog paviljona.

Ostvareni su i kontakti s Francuskim veleposlanstvom, pa se u obnovu Francuskog paviljona uključio arhitekt Pierre-Antoine Gatier, generalni inspektor za povijesne spomenike francuskoga Ministarstva kulture i komunikacija, ali i konzervator Aleksandar Laslo, dipl. ing. arh., iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode grada Zagreba. U rad skupine stručnim su mišljenjima o čeličnoj konstrukciji, toplinskoj zaštiti, zaštiti od buke, grijanju te vodovodu i kanalizaciji sudjelovali prof. dr. sc. Darko Dujmović s Građevinskog fakulteta te mr. sc. Zoran Veršić i mr. sc. Ivan Cetinić s Arhitektonskog fakulteta. Zaključeno je da Francuski paviljon treba vratiti u izvorno

Francuski paviljon radi sigurnosti zatvoren za uporabu

najlošija stupa. Rezultate je protumačio Božidar Šneler, dipl. ing. građ., s Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu i zaključio da je čelična konstrukcija toliko dotrajala da obnova ne bi bila isplativa.

U projektu prof. dr. sc. Nenada Fabijanića iz 1992. razmatra se obnova metodom faksimila, ali se ističe kako bi vraćanje izvornosti zahtijevalo usklađivanje s novim građevinskim propisima, posebno zato jer je paviljon građen kao povremeni izložbeni prostor. Stoga bi ga poradi održavanja trebalo prilagoditi i "nevidljivo" korigirati uporabom novih materijala. Postoji također i mogućnost djelomične rekonstrukcije i adaptacije radi uporabe u svako vrijeme i za razne namjene, što zahtijeva grijanje i klimatizaciju. Ujedno je predloženo da se razmotri ideja o premještanju Francuskog paviljona na Trg Francuske Republike.

I konačno je 2004. na poticaj mr. sc. Nike Vidovića, ondašnjega sanacijskog upravitelja Studentskog centra,

njegove obnove, ponajprije, dakako, Francuskog paviljona. Prof. dr. sc. Bojan Baletić s Arhitektonskog fakulteta, sadašnji prorektor za razvoj i prostorno planiranje, izradio je prijedlog strategije obnove i revitaliza-

Montirana skela za obnovu Francuskog paviljona

Radovi na demontaži pokrova

Završetak demontaže pokrova

stanje uz nužne tehničke zahvate u skladu sa sadašnjim standardima. Slijedila su temeljita istraživanja i priprema natječajja za izradu tehničke dokumentacije.

Nakratko smo se sreli s prorektorom prof. Baletićem koji nam je ustupio Prostornu studiju Studentskog centra te monografiju o nastanku i obnovi Francuskog paviljona. Iz tih smo zanimljivih publikacije, što ih je 2007. tiskalo Sveučilište u Zagrebu,

rabili i glavninu podataka za ovaj napis. Odmah nam je rekao da obnovu Studentskog centra podržava i sadašnji rektor prof. Aleksa Bjeliš, koji je bio i među onima što su je potaknuli, te da je obnova Francuskog paviljona počela u prosincu 2009. kao uvod u cjelovitu obnove Studentskog centra i podizanja razine studentskog standarda i studiranja. Radi se o golemom i složenom poslu, mnoštvu pripremnih radova i opsežnoj prije-

pisci. Svakog se četvrtka redovito održavaju koordinacije svih sudionika u obnovi. Na gradilištu ima problema, ali se uspješno rješavaju. Namjena će obnovljenoga Francuskog paviljona biti višestruka i služiti će za kao izložbeni prostor, prostor za predavanja i promocije, ali i za manje kazališne plesne i glazbene priredbe. Očekuje se da će se u program uključiti akademije u sastavu Sveučilišta, ali to može biti prikladan prostor za raznovrsne sveučilišne promocije. Namjeravaju ga dijelom i komercijalizirati. Primjerice, Francusko je veleposlanstvo zainteresirano da u tom prostoru 14. srpnja proslavi najveći francuski nacionalni praznik (Fête Nationale), dan pada Bastilje. Za prostor je zainteresirana i *Splitska banka* (u sastavu *Societe General Group*) koja je za obnovu donirala 500.000 kuna, a možda će ga upotrijebiti i druge institucije ili trgovačka društva za promocije ili prezentacije.

Namjera je što više pojačati kulturne sadržaje i zbivanja u Studentskom centru te otvoriti istočni ulaz na buduću Sveučilišnu aveniju jer je riječ o prostoru kojim se svakodnevno kreće gotovo 25.000 studenata. Za to valja pripremiti podloge i raspisati natječaje.

Sanacija i ojačavanje temelja

Unutrašnjost Francuskog paviljona tijekom posjeta gradilištu

Zagrebačko se sveučilište namjerava i dalje razvijati na četiri različita prostora. Ponajprije u središtu grada i oko Studentskog centra gdje je i najviše fakulteta. Tu su i studentski domovi uz Savu. Jedan je dio Sveučilišta povezan s Medicinskim fakultetom te PMF-om na Šalati, a dio sveučilišnih sadržaja, posebno Agronomija i Šumarstvo, gravitira novim sveučilišnim sadržajima na Borongaju.

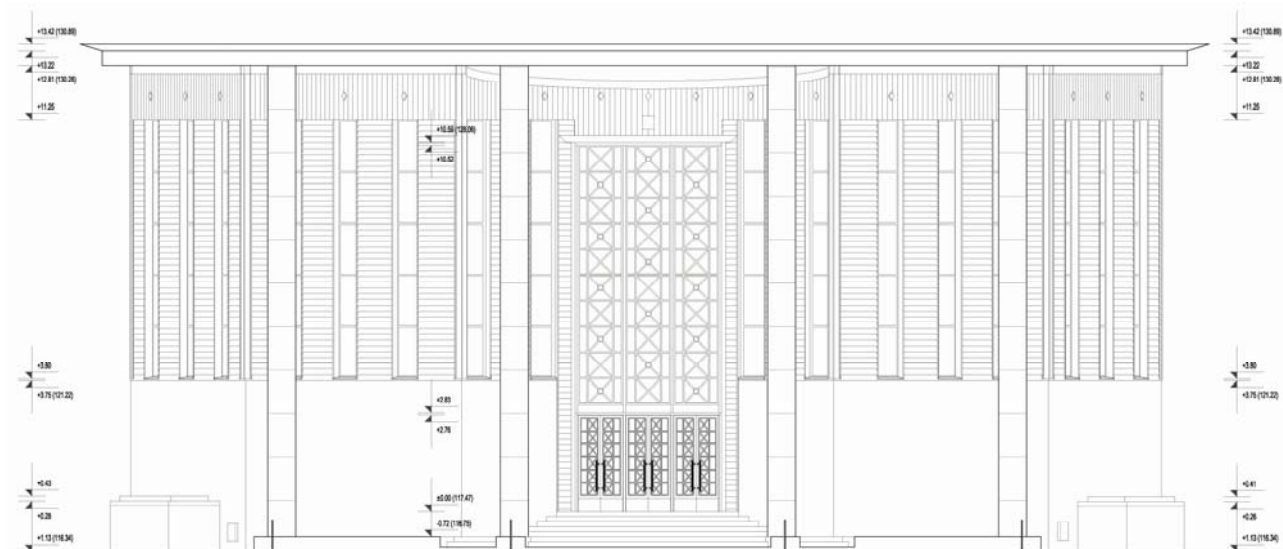
Razgovor sa sudionicima i posjet gradilištu

O obnovi Francuskog paviljona razgovarali smo s glavnim projektantom mr. sc. Alanom Braunom iz Zavoda za graditeljsko naslijeđe Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu. Doznali smo da je projektiranju i gradnji prethodilo temeljito arhivsko istraživanje jer je projektna dokumentacija osim u Parizu pohranjena i na nekoliko mjesta u Zagrebu (Muzej grada,

Državni arhiv i arhiva Studentskog centra).

Pažljivo je ispitana cijela konstrukcija, čak su mikrokamerama ulazili u stupove. Ustanovljeno je da je oštećena korozijom, posebno na dodirima betona i čelika, te da je valja potpuno zamijeniti. Iako se pokušalo zadržati što više izvornih dijelova, odlučeno je da će se zamijeniti svi metalni i drveni dijelovi, jedino će ostati betonski dijelovi. Zaključeno je da se rekonstruira izvorno stanje u namjeni, konstrukciji, oblikovanju i uporabljanim materijalima te završnoj obradi. U izvornom su idejnom projektu već prikazane sheme korištenja izložbenog prostora, ali i raspored sjedala za priredbe, projekcije i promocije. Da bi se paviljon se mogao upotrebljavati tijekom cijele godine valja ga uskladiti sa suvremenim normama, ali i ukloniti neke pogreške koje su bile uočljive odmah nakon otvaranja, posebno kondenziranje vode na podgledu krova.

Podrumski se prostor sastoji od tri jednaka odvojena dijela različite namjene, svaki s posebnim ulazom. U jednom će se urediti suvremeni sanitarni čvor, u drugom toplinska podstanica, električni priključak i kontrola multimedijalnih priključaka, a

Pročelje obnovljenog Francuskog paviljona (izvedbeni projekt)

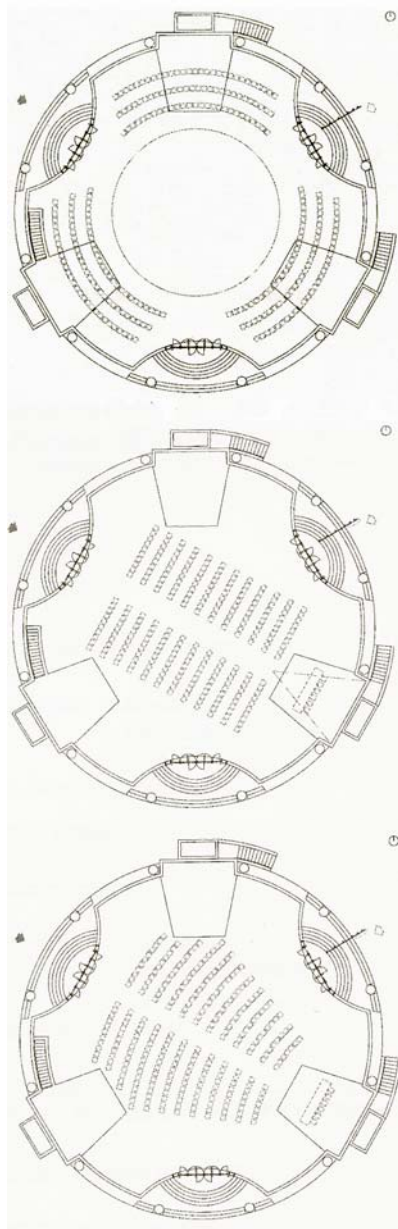
u trećem priručno skladište. Podrumi će se produbiti da se udovoljili propisanoj najmanjoj visini prostora u zaštićenim kulturnim dobrima (2,2 m). Prizemlje u cijelosti zadržava izvorne značajke, a uklanja se i neprimjerena drvena galerija. Obnovit će se izvorni oblik ulaznih portala, a rekonstruirat će se i izvorni sustav odvodnje oborinskih voda. Pročelja će se također obnoviti prema izvornim nacrtima i fotografijama, a u projektu je obnove posebna pozornost posvećena vanjskoj i unutrašnjoj rasvjeti.

Kako je paviljon izvorno bio planiran kao grijani prostor, što nije izvedeno, odlučeno je da se uvede električno podno grijanje. Problem su betonski zidovi donje zone (debljine 25 cm) koji se ne mogu "neprimjetno" toplinski izolirati. Stoga je u dogovoru s našim i francuskim konzervatorima zaključeno da ostanu neizolirani da se ne bi poremetili geometrijski odnosi interijera, ali će se sustavom prisilne ventilacije nastojati spriječiti moguća oštećenja. Zadržane su i iste neto i bruto površine koje iznose 678,4 m² i 727,3 m².

Od projektanta Brauna doznali smo i osnovne podatke o izvođaču *TA-grad* d.o.o. iz Zagreba koji obnavlja Francuski paviljon i čiji su podizvođači već izradili čelične i drvene dijelove. Projekt je konstrukcije izradio Berislav Medić, dipl. ing. građ., iz *UPI-2M* d.o.o. iz Zagreba, a iz te je tvrtke i nadzorni inženjer Krešo Ceraj, dipl. ing. građ. Konzervatorski nadzor na gradilištu obavlja Greta Bedenko, dipl. ing. arh., iz Gradskog zavoda za zaštitu kulture i prirode.

Na kraju nam je mr. sc. Alan Braun otkrio da je zbog osjetljivih radova na obnovi i nekih krivih podataka o stanju temelja paviljona (koji su ipak morali biti sanirani) nerealno očekivati da će se radovi završiti do 17. travnja 2011., godišnjice otvaranja Francuskog paviljona. Mnogo je realniji datum 14. srpnja, francuski

nacionalni praznik, kada će vjerojatno biti i svečano otvorenje.

Tlocrt prizemlja obnovljenoga paviljona kao prostora za priredbe (gore), projekcije (sredina) i promocije (dolje)

Nakratko smo u društvu s Damirom Šiškom, ing. građ., iz tvrtke *TA-grad*, voditeljem gradilišta, i Marcelom Matijević-Klobučar, ing. arh., iz Studentskog centra, koordinaticom obnove Francuskog paviljona, razgledali i gradilište. Zapravo vidjeli smo samo skele jer je gotovo sve demontirano, ali se ta neobična građevina ipak doimlje zadivljujućom. Zbog

božićnih blagdana i hladnoće na gradilištu nije bilo radnika. Ing. Šiško nam je otkrio da je njegova tvrtka specijalizirana za obnovu kulturnih dobara i da su upravo počeli obnovu Umjetničkoga paviljona u Zagrebu. Ing. Matijević-Klobučar nas je pomalo dirnula svojom opčinjenošću tom čudnom građevinom, njezinom neobičnom ljepotom i poviješću. Svaki detalj i promjenu pažljivo bilježi, pa nam je ljubazno ustupila mnogo fotografija. Usput nas je upozorila kako naš Zakon o prostornom uređenju i gradnji (*NN*, 36/07, 38/09) u bitnim zahtjevima za građevinu uopće ne predviđa građevine poput ovakvog paviljona ni što se tiče trajnosti, mehaničke otpornosti i sl. Stoga su prisiljeni na tom kulturnom dobru, građenom na brzinu i za trajnost od desetak godina, za svako i najmanje odstupanje tražiti posebna odobrenja. Možda bi gradilište moglo biti poticaj za doradu zakona i propisa u takvim posebnim situacijama.

Nakratko smo razgovarali i s investitorom – ravnateljem Studentskog centra mr. sc. Nikom Vidovićem. Od njega smo doznali sve detalje o počecima obnove i o dugotrajnim razgovorima s mnogobrojnim institucijama i ustanovama na sveučilišnoj, gradskoj i državnoj razini, čak i međunarodnoj ako se pridoda Francusko veleposlanstvo, kako bi ih se zainteresiralo za obnovu Francuskog paviljona i cijeloga Studentskog centra. Najviše je problema bilo s financiranjem pa je na kraju zaključeno da se troškovi ravnomjerno podijele u tri dijela – na Studentski centar, Sveučilište i Grad. Obnova je Francuskog paviljona ugovorena za 9 milijuna kuna prema principu "ključ u ruke". Ravnatelj je inače zadovoljan dosadašnjim radovima iako se zapravo radi svojevrsna replika. Sve se pomalo odužilo zbog nekih nepredviđenih radova. Važno je ipak nakon obnove za paviljon dogovoriti program i odgovarajuće sadržaje.

Nada se da će se planovi oko rekonstrukcije Studentskog centra zaista

ostvariti, uostalom to je i njegov osobni motiv. Bio je dugogodišnji menadžer u *Coca-coli* i *Astri* te jedan od osnivača *Croatia-airlinesa* i kada je nakon četrdesetak godina ponovno navratio u Studentski centar ustanovio je da se u međuvremenu ništa nije promijenilo, već da je samo oronulo i dotrajalo. U nas jednostavno nema navike obnavljanja i održavanja građevina i zbog toga svoju funkciju shvaća i kao izazov.

Primjerice, svake se godine za smještaj u dom prijavljuje 11.000 studenata, a kapaciteti su za 7.500. Stvara se dakle toliko nervoze oko problema koji bi riješio jedan novi studentski dom, a izostali bi nerviranje, frustracije, lov za vezama i sl. I s onim što se posjeduje ne gospodari se dobro. Bili su prisiljeni zatvoriti dom na Trgu žrtava fašizma zbog iznimno loših uvjeta i malog kapaciteta. Namjeravaju uskoro zatvoriti i dom na Lašćini čije je održavanje vrlo skupo, a kapacitet je takav da ga može zamijeniti jedan paviljon u postojećim domovima. Uostalom radi se o atraktivnom i skupom zemljištu pa se može nešto i zaraditi.

Ravnatelj Studentskog centra nada se da će se planovi o temeljitoj rekonstrukciji sadržajna na Savskoj 25 zaista ostvariti. Posebno bi dobro došao hotel za gostujuće profesore jer bi to poboljšalo i razmjenu među sveučilištima i kvalitetu nastave, a nužni su i športski sadržaji kako bi se povećalo međusobno druženje studenata. Inače drži da je od svih

sadržaja Studentskog centra najvrijedniji kulturni koja je imali i najveće domete i koju valja dodatno razvijati. Ugodan razgovor s okretnim i razgovorljivim ravnateljem morali smo nažalost prekinuti jer su mnogi čekali na prije dogovorene sastanke.

Zaključak

Ovo je bio poduži prikaz jednoga neobičnoga gradilišta koje je izravno i neizravno povezano s mnogim

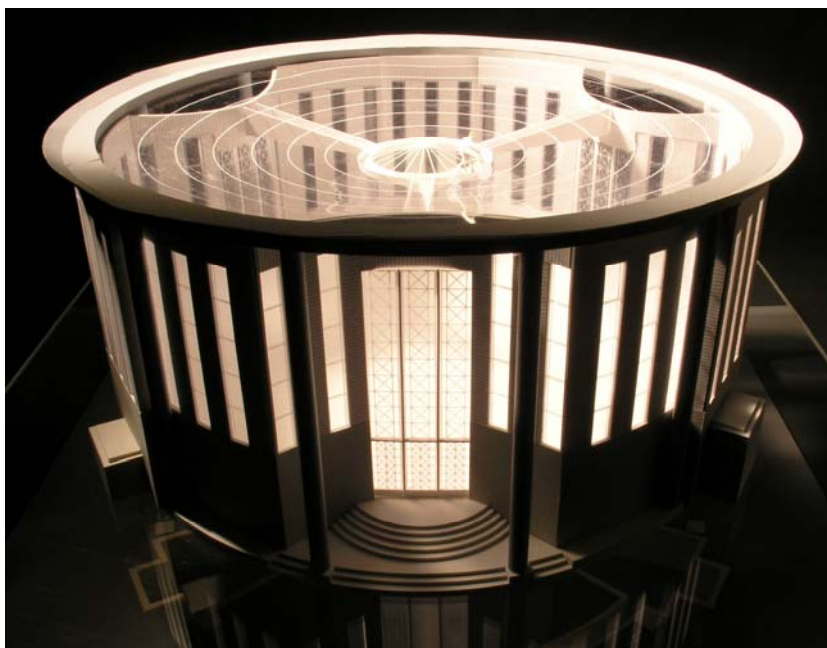
som iz *Glasnika AMCA-FA* (5./2005.) služili u pripremi ovog teksta. Francuski je paviljon ponajprije kulturno dobro zbog svoje konstruktorske vrijednosti, a ne, kao što je to čest slučaj, zbog izrazitih arhitektonskih dometa. To je građevina koju valja sačuvati kao vrijedno ostvarenje inženjera-konstruktora, baš kao što treba štiti i vrijedna arhitektonska djela. Nastao je u vrijeme kada su graditelji, dakle arhitekti i inženjeri,

međusobno čvrsto surađivali i tako zajednički stvarali vrijedna graditeljska ostvarenja. Danas to često nije slučaj, a to je svakako u neskladu s principima sveobuhvatnog i promišljenog projektiranja. Konstruktori su ujedno u mnogim slučajevima nepotrebno samozatajni i ne vole isticati svoje zasluge. Zauzvrat mnogi ih arhitekti doživljavaju kao nužno zlo i one koji na zadani način trebaju riješiti neke konstrukcijske probleme.

Pritom im nije važno što bi se problem u mnogim slučajevima mogao riješiti jeftinije, jednostavnije i ljepše. Žalostno je što se ponekad događa da se konstruktori čak i isključuju, kao što je to bilo s plutajućim paviljonom za prošlogodišnji bijenale arhitekture u Veneciji.

Ana Margetić, Branko Nadilo

Fotografije i crteži:
publikacije, arhive projektanta i
investitora te B. N.

Model budućega izgleda Francuskog paviljona

drugim sadržajima i problemima poput urbanističkog razvoja Zagreba, tradicijom sajmova, studentskim osobnim i javnim standardom, našom brigom o kulturnoj baštini i još ponečim. Uostalom to zapravo i nije pravo gradilište, već obnova jedne privremene građevine koju smo dugo vremena svojim ponašanjem podcjenjivali i uništavali, a počeli smo je cijeniti nakon što su nas drugi na to upozorili.

Za kraj valja reći nešto što smo sve vrijeme nekako izbjegavali, a na to nas je posredno uputio prof. dr. sc. Boris Androić s čijim smo se napi